

13. *Фертікова Т. М.* Дослідження динаміки добробуту населення України / Фертікова Т. М. // Бюлетень Міжнародного нобелівського економічного форуму. — 2010. — № 1(3). — Т. 2. — С. 338—346.

14. *Ярош О.* Пути преодоления социальной несправедливости и неравенства в Украине / Ярош О., Пушкарев А. // Экономика Украины. — 2011. — № 3. — С. 70—78.

Статтю подано до редакції 20.06.12

УДК 331.522.4

Г. Ю. Міщук, канд. екон. наук, доцент,
Національний університет водного господарства
та природокористування

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ ВІКОВОГО ЦЕНЗУ ПРАЦЕЗДАТНОСТІ НАСЕЛЕННЯ

АНОТАЦІЯ. Розроблено систему критеріїв ідентифікації вікового цензу працездатності населення, основними з яких є фізіологічний, економічний і правовий. Проаналізовано міжнародний і вітчизняний досвід формалізації вікових меж працездатності населення. Комплексне застосування обґрунтованих методологічних засад дозволить об'єктивно визначати групу населення з найвищим трудовим потенціалом і сприятиме посиленню ефективності управління працею.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: віковий ценз, критерії, працездатність, трудовий потенціал.

АННОТАЦИЯ. Разработана система критериев идентификации возрастного ценза трудоспособности населения, основными из которых являются физиологический, экономический и правовой. Проанализирован международный и отечественный опыт формализации возрастных границ трудоспособности населения. Комплексное применение разработанных методологических основ позволит объективно определять группу населения с наивысшим трудовым потенциалом, и будет способствовать усилению эффективности управления трудом.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: возрастной ценз, критерии, трудоспособность, трудовой потенциал.

ANNOTATION. The system of criteria to identify the age qualification of population' ability to work is worked out. The main of them are physiological, economic and legal. International and domestic experience of formalization of ability to work age-related borders is analysed.

Complex application of these methodological bases will allow determining the group of population with the greatest labour potential objectively in order to improve the efficiency of labour management.

KEY WORDS: age qualification, criteria, work ability, labor potential.

Постановка проблеми. Однією з передумов ефективного управління розвитком трудового потенціалу є наукове обґрунтування вікових меж, у яких працездатність населення є достатньою для участі у суспільному виробництві. Такі межі повинні відображати потреби всіх соціальних груп і відповідати пріоритетам державного управління працею.

Аналіз останніх досліджень. Обґрунтування вікових меж, оптимальних для залучення населення до суспільної праці, є не новим напрямком економічних досліджень. Вирішенню цієї проблеми, особливо використання у виробництві праці дітей і підлітків, були присвячені праці класиків економічної науки. Дотичними до цієї проблеми є дослідження вітчизняних учених О. І. Амоші, С. І. Бандура, О. А. Грішнєвої, А. М. Колота, Е. М. Лібанової, О. Ф. Новікової, В. В. Онікієнка, Г. Г. Старостенко, Л. В. Шаульської.

Разом з тим, у практиці державного управління відповідні наукові розробки враховуються недостатньо. Особливу увагу останнім часом у зв'язку з відомими демографічними проблемами викликає лише проблеми визначення верхньої вікової межі працездатності. Водночас наукове обґрунтування системи критеріїв, за якими можна було б об'єктивно визначати вікові межі групи населення, у яких трудовий потенціал є найвищим, а залучення у суспільне виробництво не має загроз його подальшому розвитку, залишається невирішеною науковою проблемою.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теоретичним підґрунтям визначення з усього населення працездатної його частини може бути система критеріїв, які умовно можна поділити на фізіологічні, економічні та правові. Їх застосування повинно бути комплексним у зв'язку з необхідністю одночасного врахування усіх чинників, що можуть спричинити негативні індивідуальні чи суспільні наслідки залучення до суспільного виробництва осіб з недостатнім трудовим потенціалом.

На основі системного підходу до ідентифікації працездатного населення можна виділити такі обмежуючі чинники залучення населення до суспільної праці:

- 1) фізіологічну та психологічну зрілість;
- 2) правову відповідальність за договірними зобов'язаннями, в тому числі заподіяну під час трудової діяльності шкоду;

3) економічну доцільність використання праці певних вікових груп населення

Зазначена система факторів повинна застосовуватись для ідентифікації та обліку працездатного населення незалежно від існуючого попиту на працю. Але під впливом кон'юнктури ринку праці можуть прийматися оперативні корегуючі управлінські рішення, що, не змінюючи методологічну основу віднесення населення до працездатного, дозволяють стабілізувати співвідношення попиту та пропозиції праці при виникненні такого дисбалансу. Відтак зміна поточних суспільних потреб у ресурсах праці може зумовлювати використання ще одного критерію ідентифікації працездатного населення - критерію зайнятості, або поточного попиту на працю.

Отже, залежно від суспільних потреб у ресурсах праці критерії ідентифікації працездатного населення можна згрупувати так, як це показано на рис. 1.

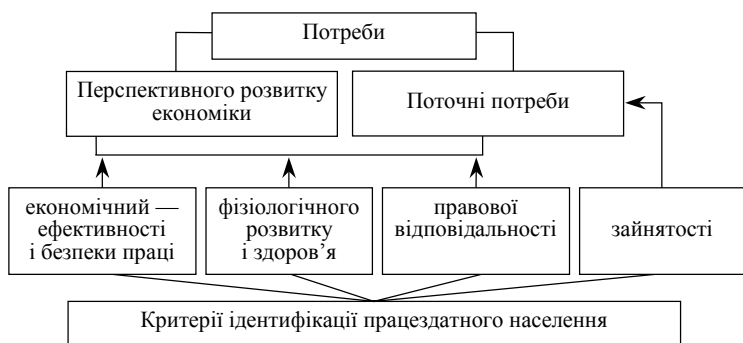


Рис. 1. Суспільні потреби та критерії ідентифікації працездатного населення

Практичне застосування системи зазначених критеріїв вимагає дослідження наслідків їх впливу на ефективність суспільної праці.

Зокрема, недотримання фізіологічних обмежень у встановленні працездатного віку означає можливість негативних результатів як індивідуальних, так і суспільних: індивідуальних — внаслідок порушення психофізіологічного розвитку та шкоди для здоров'я; суспільних — у вигляді прямих економічних збитків чи недоотриманої вигоди, а також додаткових витрат, що можуть виникнути у зв'язку з потребою відновлення здоров'я чи іншими соціальними виплатами.

Тому застосування *фізіологічного критерію* вимагає встановлення таких вікових меж, у яких праця людини є можливою в аспекті медичних обмежень, не наносить шкоди її психофізіологічному розвитку і здоров'ю. Необхідно враховувати також, що недостатній фізичний та інтелектуальний потенціал людини, задіяної на виробництві, є чинником ризику для інших працівників. Відтак, основою встановлення вікового цензу працездатності повинна бути застосовувана у медичній практиці вікова періодизація людини. При цьому життєвий цикл особи розглядається як ряд послідовних стадій становлення та розвитку індивіда.

Переважає більшість сучасних періодизацій ґрунтується на врахуванні біологічних характеристик віку. Найчастіше у спеціальній літературі використовуються такі типові варіанти вікової періодизації людини, як це показано в табл. 1 (у наведеному поділі упущені стадії дитинства аж до підліткового віку).

Таблиця 1

ВІКОВІ ПЕРІОДИ ЛЮДИНИ

Віковий період	Вік, років [1, ст. 1151]		Вік, років [2, с. 383]		Вік, років [3, с. 21]		Вік, років [4]
	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки	
підлітковий вік	7—15	7—15	12—15	13—16	12—15	13—16	11—15
юнацький вік	16—20	16—20	16—20	17—21	16—20	17—21	16—21
зрілий вік	20—50	20—55	20—55	21—60	21—55	22—60	21—65
похилий вік	50—60	55—65	55—75	60—75	55—75	60—75	66—70
старечий вік	60 і більше	65 і більше	75—90		75—90		71—90
довгожителі	*		*		90 і більше		90 і більше

Примітка: * — вікові межі не визначені

Як видно з таблиці, за кілька останніх десятиліть погляди медиків щодо вікової періодизації людини значно змінились. Зокрема, якщо в більш давніх варіантах енциклопедичних медичних видань у якості верхньої межі зрілого віку наводилось значення 55 років для чоловіків і 50 років для жінок, то з часом такі межі підвищились до 60 і 55 років відповідно.

У сучасніших медичних дослідженнях у галузі фізіології та психології наводяться вищі граничні значення зрілого віку — 65 років для обох статей. Лише за цією межею настають ті вікові періоди, в яких більшість людей втрачає працездатність — похилий, старечий вік, довгожителі.

Єдине, в чому погляди медиків не змінились, — це однакові в усіх виданнях граничні межі підліткового віку — до 15 років включно, з шістнадцяти наступає юнацький вік — перший віковий період дорослої людини, тобто того, в якому особа досягла достатнього розвитку, щоб витримувати серйозніші фізичні та психологічні навантаження та нести відповідальність за свої вчинки.

З наведених у табл. 1 вікових періодизацій об'єктивнішою є остання, оскільки з часу здійснення схожих медичних досліджень період існування працездатності суттєво змінився. Причиною таких змін може бути вплив багатьох чинників, але не можна не визнати, що якість і тривалість життя людей нині значно поліпшились з часів затвердження використовуваних досі в українському трудовому законодавстві вікових меж працездатності.

На підставі узагальнення результатів медичних досліджень вікової періодизації людини, сучасними віковими межами працездатності переважної частини населення можна вважати 15—65 років. Звичайно, існують відхилення від цих рекомендованих меж — віковий ценз працездатності може диференціюватися за видами професійної діяльності, за потребами розвитку економіки окремих регіонів — як відомо, в окремих країнах віковий ценз прийому на роботу значно менший — зокрема, 12 років в Індії та Китаї [5, ст. 7, 8], що крім економічних мотивів, відображає також ментальне ставлення суспільства до проблеми залучення представників молодших і старших вікових груп до праці.

Особливо важливою з точки зору медико-соціальної доцільності залучення людей до суспільної праці, зокрема, можливих негативних наслідків для себе та оточуючих, є формалізація **нижньої вікової межі** працездатного віку. У зв'язку з цим виникає потреба одночасного застосування **правничих обмежень** залучення до суспільної праці. Їх використання дозволяє, з одного боку, захистити самих дітей і підлітків від небезпечного впливу умов та засобів праці, з іншого — захистити власників засобів виробництва від економічних втрат і правової відповідальності за результати діяльності неповнолітніх працівників.

Для захисту населення молодшого віку від шкідливого впливу умов праці та забезпечення їх нормального психофізіологічного

розвитку в міжнародному трудовому законодавстві визначено окремі види робіт і норми застосування на них праці підлітків. Зокрема, прийняті окремі конвенції та рекомендації стосовно захисту підлітків від сатурнізму (шкідливого впливу робіт, пов'язаних з виробництвом та обробкою свинцю, цинку, свинцевих солей сірчаної, хромової чи кремнієвої кислот) [6], впливу іонізуючої радіації [7], максимально допустимої ваги вантажів, що переносяться вручну [8]. У визначених документах відповідний віковий ценз встановлений на рівні 18 років, що значно перевищує базовий вік початку трудової діяльності, що, як відомо, становить п'ятнадцять років [9].

Крім юридичних обмежень застосування праці неповнолітніх на небезпечних виробництвах, що може заподіяти шкоду їх здоров'ю, спільними **для всіх видів економічної діяльності** обмеженнями реалізації права на працю є відповідальність за наслідки вчинених дій, і тому числі трудової діяльності. У суспільному виробництві можуть брати участь лише ті особи, психофізіологічний розвиток яких є настільки задовільним, щоб за прийнятими у суспільстві юридичними нормами відповідальності за пошкодження засобів виробництва, створення ризиків життю чи здоров'ю інших людей такий працівник міг відповідати самостійно.

За чинним законодавством України повна цивільна дієздатність [10, ст. 35], адміністративна [11, ст. 12] і кримінальна відповідальність особи [12, ст. 22] настають з досягненням шістнадцятирічного віку. Винятком є тільки визначений віковий ценз цивільної відповідальності неповнолітньої особи — чотирнадцять років.

Обмежень щодо верхньої вікової межі юридичної відповідальності за скоєні на робочому місці дії не існує. Відтак, враховуючи норми мінімального віку прийому на роботу, який в Україні становить шістнадцять років, але може бути зменшений до п'ятнадцяти за згодою одного з батьків, або навіть чотирнадцяти з урахуванням інтересів професійного становлення [13, ст. 188], наявна певна конфліктність зазначених законодавчих норм. При співпаданні граничних вікових меж початку трудової діяльності та цивільної відповідальності за наслідки своїх дій, очевидними є «пільги» щодо адміністративної та кримінальної відповідальності — особа, молодша шістнадцятирічного віку її не несе. Відтак, законом допускається можливість недбалого виконання посадових обов'язків або й навмисних зловживань внаслідок завчасно відомої безкарності.

Враховуючи виявлені розбіжності, необхідним є узгодження правових норм стосовно вікових меж настання різних видів відповідальності за наслідки своїх дій і приведення їх у відповідність до гранично допустимого віку прийняття на роботу.

Щодо *верхньої вікової межі працездатності* і недопущення до суспільної праці осіб віком понад рекомендований фізіологами рівень 65 років, то в цьому аспекті жорстких медичних чи правових застережень немає. Хоч зрозуміло, що з віком фізичний потенціал у більшості населення зменшується, але стан здоров'я може залишатись задовільним, а інтелектуальний потенціал — навпаки зростати. Тому тільки у випадку залучення до робіт, виконання яких передбачає відповідальність за життя чи здоров'я оточуючих, необхідним є законодавче встановлення вікових обмежень у праві на працю за окремими професіями.

Така диференціація за видами робіт повинна відображати складність умов праці та можливі ризики для оточуючих. Зокрема, при використанні окремих засобів виробництва, наприклад, транспортних засобів, раптовий прояв небезпечних хвороб працівника ставить під загрозу здоров'я чи навіть життя оточуючих. Частина з них неможливо прогнозувати, але деякі тісно пов'язані з віком. Відповідно частоту, а отже і ймовірність їх появи у певних вікових групах можна визначити та необхідно враховувати при встановленні граничних значень працездатного віку для працівників певних професійних груп.

На сьогодні схожа диференціація юридично закріплена лише у вигляді права на пільгову пенсію для працівників окремих професій. Але право на пенсійне забезпечення — це лише визнання важливості трудового внеску працівника у суспільний розвиток, а пільговий пенсійний ценз — прояв вдячності за роботу у складних чи екстремальних умовах. Таким чином захищені соціальні права самого працівника, але відсутність обмежень подальшого здійснення трудової діяльності на тому ж робочому місці фактично означає недотримання прав на безпечні умови праці для інших працівників чи пересічних людей, що вимушені контактувати з працівниками, вік яких є одним з чинників виникнення небезпечних ситуацій.

Крім фізіологічних та правничих обмежень залучення до суспільної праці певних вікових груп населення, обґрунтування вікового цензу працездатного населення необхідно здійснювати також з урахуванням *критерію економічної ефективності праці*. Взагалі, якщо із застосуванням попередніх критеріїв можна сформулювати лише систему обмежень, то економічний виражає та-

кож мотиви підприємництва — сподівання отримати максимальний ефект унаслідок залучення до праці осіб з високою працездатністю. При цьому в інтересах і органів державного управління, і власників засобів виробництва необхідним є дотримання таких умов:

— **забезпечення ефективності праці** — через використання у суспільному виробництві тієї частини населення, що має достатню працездатність, у тому числі професійну, для ефективного використання засобів виробництва. Відтак, працівник повинен володіти належним трудовим потенціалом для створення якісної продукції в обсягах, передбачених відповідними нормами планування діяльності підприємства. Нехтування цією умовою означає можливість прямих підприємницьких втрат або недоотримання прибутку. Такі ж негативні економічні наслідки можливі у випадку пошкодження засобів праці внаслідок їх експлуатації працівником з недостатніми трудовими можливостями;

— **забезпечення суспільної і особистої безпеки** — тобто залучення до праці тільки тих осіб, психофізіологічний розвиток яких **уже** (для працівників молодших вікових груп) чи **ще** (при обґрунтуванні верхньої вікової межі працездатності) є відповідним для використання засобів праці без загрози для життя та здоров'я власного чи оточуючих.

Висновки. Виходячи з наведених обмежень, зрозуміло, що використання всіх зазначених критеріїв повинне бути комплексним і за вагомістю впливу послідовність їх застосування має бути такою:

1) уточнення меж працездатного віку на основі постійного моніторингу результатів медичних досліджень вікової періодизації розвитку людини;

2) узгодження економічних інтересів соціальних партнерів і корегування на цій основі рекомендованих фізіологами вікових меж; при цьому можуть допускатись відхилення у бік підвищення нижньої вікової межі прийому на роботу, але не зниження її, що, зрештою, є порушенням прав людини;

3) юридичне закріплення скорегованих на підставі фізіологічного та економічного критеріїв вікових меж працездатності з обґрунтуванням відповідальності за негативні наслідки трудової діяльності.

Литература

1. Популярная медицинская энциклопедия / Гл. ред. А. Н. Бакулев, Ф. Н. Петров. — М.: Советская энциклопедия, 1961. — 1256 с.
2. Большая медицинская энциклопедия: [в 30-ти т. АМН СССР]. Гл. ред. Б. В. Петровский — 3-е изд. — М.: Советская энциклопедия, 1985. — Т. 4. — 576 с.

3. Кучеров И. С., Шабатура Н. Н., Давиденко И. М. Физиология человека: Учебное пособие для студентов фак-тов физ. воспитания пед. ин-тов. — К.: Вища школа, 1981. — 408 с.

4. Карвасарский Б. Д. и др. Клиническая психология, 2004 г. // Режим доступа: www.bookap.by.ru/genpsy/cllnpsy/gll1.shtm

5. Конвенція МОП № 59 «Про мінімальний вік прийому дітей на роботу в промисловості» від 22 червня 1937 р. // www.ilo.org

6. Рекомендація МОП 1919 року № 4 «Рекомендація щодо захисту жінок і дітей від сатурнізму» Режим доступу: www.ilo.org

7. Конвенція МОП № 115 «Про захист працівників від іонізуючої радіації» від 1960 року // Режим доступу: www.ilo.org

8. Конвенція МОП № 127 «Про максимальний вантаж, допустимий для перенесення одним працівником» 1967 року // Режим доступу: www.ilo.org

9. Конвенція МОП № 138 «Про мінімальний вік для прийому на роботу» від 26 червня 1973 р. // Режим доступу: www.ilo.org

10. Цивільний кодекс України. Офіційні тексти. — Львів.: Новий Світ — 2000, 2005. — 408 с.

11. Кодекс законів України про адміністративні правопорушення, ст.12 // Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=80731-10>

12. Кримінальний кодекс України: Офіційний текст. — К.: Юрінком Інтер, 2002. — 352 с.

13. Кодекс законів про працю України, ст. 188 // Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=322-08>

Статтю подано до редакції 13.06.12

УДК 331.102.312

Г. В. Монастирська,
науковий співробітник
ДУ «Інститут економіки
та прогнозування НАН України»

КРЕАТИВНИЙ КЛАС І ПРОБЛЕМИ ЙОГО СТАНОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ

АНОТАЦІЯ. Розглядається креативний клас як драйвер інноваційного розвитку у ХХІ столітті. Досліджується його становище та обґрунтовуються передумови його розвитку у сучасній Україні.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: креативний клас, інноваційна економіка, мотивація, цінності, оплата праці, форми організації праці.

АННОТАЦИЯ. Рассматривается креативный класс как драйвер инновационного развития в ХХІ веке. Исследуется его положение